

ISSN:3032-1123

Kontsept Nazariyasi Va Konseptual Makon

Fayzullayeva Munavvar Bahodirovna

Samarqand davlat chet tillar instituti, Ingliz tili tarixi va grammatikasi kafedrası o'qituvchisi

Received: Nov 12, 2023; Accepted: Dec 13, 2023; Published: Jan 08, 2024;

Abstract: Kognitiv fan o'z rivojlanishining hozirgi bosqichida inson bilimining har qanday yangi gumanitar sohasiga xos bo'lgan vaziyatga duch kelmoqda: fanning o'ziga xos fanlararo tabiati, uni ifodalovchi olimlarning ko'plab, ba'zan bir-biriga qarama-qarshi yondashuvlari, shuningdek amaldagi usullarning xilma-xilligi, tadqiqot mavzusining tarqoqligi va atamalarning nomuvofiqligi tashqi kuzatuvchida dunyoda kognitiv olimlarning o'zlari qancha kognitiv fan variantlari mavjud bo'lsa, shunchalik ko'p taassurot qoldirishi mumkinligiga olib keldi.

Kalit so'zlar: kontseptsiya, kontseptual makon, konseptosfera, dunyoning lingvistik tasviri, ramka, psixik makon.

Eng ommabop va ayni paytda noaniq kognitiv atamalar ro'yxatida birinchi o'rinni, albatta, "kontseptsiya" (lotincha "kontseptsiya" dan) egallaydi. Z.D.Popova va I.A.Sternin 20-asrning oxirida ta'kidlaganidek, "kognitiv tilshunoslik sohasidagi intensiv tadqiqotlar kontseptsiya atamasining o'zini tushinishda katta xilma-xillikni ko'rsatadi. Ushbu atamaning qo'llanilishi juda keng tarqalgan bo'lib, bu ko'plab terminologik noaniqliklar, qarama-qarshiliklar va nazariy tushunmovchiliklarga olib keladi" [13, p. 3]. Afsuski, 10 yildan keyin vaziyat unchalik yaxshilanmadi, ammo hozirda ushbu atamadan foydalanish va uning turli xil ilmiy fanlar bilan bog'liqligi bo'yicha qandaydir ko'rsatmalarni yaqqol aniqlash mumkin.

Bizning maqolamiz, bir tomondan, zamonaviy tilshunoslik uchun dolzarb bo'lgan "kontseptsiya" tushunchasini talqin qilishning asosiy yondashuvlarini tizimlashtirishga, ikkinchi tomondan, yangi atama - "kontseptual makon" ni taklif qilishga harakat qiladi.

An'anaga ko'ra, rus til an'alarida "kontseptsiya" atamasining paydo bo'lishi 1928 yilda tillar o'rtasidagi munosabatlarga yangi qarashni taklif qilgan diniy faylasuf S. A. Askoldov (haqiqiy ismi - Alekseev) (1870-1945) nomi bilan bog'liq.

"Tushuncha", "so'z" va "tushuncha" so'zlarining falsafiy kelib chiqishi.

Zamonaviy ilm-fan nuqtai nazaridan, Askoldov nazariyasi kelajakdagi psixolingvistik yondashuvni aks ettiradi, bu kontseptsiyaning "fikir jarayonida bizni bir xil obyektlarning noaniq to'plami bilan almashtiradigan aqliy shakllanish" sifatida aniq ta'rifida yaxshi yoritilgan. mehribon" [1, s. 269]. Shu bilan birga, olim kognitiv tushunchalarni ("aqliy konkretlikning eng murakkab to'pgullari kurtaklari") va badiiy (tushunchalar, g'oyalar, his-tuyg'ular, his-tuyg'ular, irodaviy namoyonlarning kombinatsiyasi)) farqlashni taklif qiladi. Kontseptsiyaning asosiy belgilari uning kontseptsiyaga nisbatan o'rnini bosuvchi funksiyasi, ramziy tabiati, dinamizmi (o'zgaruvchanligi, semantik mazmunning harakatchanligi) va badiiy tushunchalar uchun - talqin qilish uchun potentsial ochiqlik ("imkoniyatlarning noaniqligi"). Bundan tashqari, shuni ta'kidlash kerakki, Askoldov tushunchalar va ularni ifodalovchi so'zlar tarkibidagi kontseptual va majoziy komponentlar o'rtasidagi chegaralarning ravonligini ko'rsatadi, bu kelajakdagi tadqiqotlar uchun muhimdir.

Ilm-fan rivojiga bog'liq bo'lmagan bir qator sabablarga ko'ra, Askoldovning g'oyalari uzoq vaqt unutildi va faqat 90-yillarda D. S. Lixachev o'zining salafi bo'lgan "Rus tilining kontseptosferasi" asarida ularga qaytdi. Kontseptsiyaning o'rnini bosuvchi kontseptsiya: bu "mumkin bo'lgan ma'nolarga ishora " va "ularning algebraik ifodasi". Olim "individual madaniy tajriba, bilim va malakalar zaxirasi"ning muhimligini ta'kidlaydi, uning boyligi bevosita tushunchaning boyligini belgilaydi. Shunday qilib, D. S. Lixachev kontseptsiyani lingvokulturologik tushunishdan kelib chiqadi, bu "odamning oldingi til tajribasiga javob" sifatida paydo bo'ladi. Bundan tashqari, kontseptsiya so'zdan unchalik tug'ilmaydi, chunki u og'zaki ma'noning shaxsning shaxsiy va xalq tajribasi bilan to'qnashuvi natijasidir. Binobarin, tushuncha so,,z ma'nosiga nisbatan almashtirish vazifasini bajarib, "nafaqat so,,z ma'nosini o,,rnini bosadi va shu orqali so,,z ma'nosini tushunishdagi kelishmovchiliklarni bartaraf etadi, balki ma'lum darajada ma'noni kengaytiradi, so,,zning ma'nosini o,,zgartirish imkoniyatini qoldiradi. So'zning hissiy aurasini uchun birgalikda yaratish, taxmin qilishdir" [11, p. 4]. D. S. Lixachevning shubhasiz xizmati shundaki, u tushunchalar munosabatlarining turlari va tuzilishi nuqtai nazaridan eng murakkabini ta'kidlaydi va kontseptsiya sohasi tushunchasini ma'lum bir til tushunchalari to'plami sifatida kiritadi.

Hozirgi vaqtda "kontseptsiya" atamasi nafaqat falsafa yoki umumiy filologiya fanida, balki tilshunoslikning turli sohalarida ham keng qo'llaniladi. Bu atama kognitiv fan, psixolingvistika, pragmatika, etnolingvistika, (lingvistik) semantika va (lingvistik) madaniyatshunoslikning kontseptual apparatiga chuqur kirib keldi. Ilm-fanda atamaning tasdiqlanish davri, shubhasiz, uni qo'llashning ma'lum bir o'zboshimchaligi, qo'llanishning tarqoqligi, chegaralarning xiralashganligi, ma'no va lingvistik ifoda jihatidan o'xshash atamalarni jalb qilish bilan bog'liq. Madaniy tilshunoslik bo'yicha mashhur mutaxassis S. A. Vorkachev o'zining dasturiy asarlaridan birida "tushuncha"ni "soyabon atama" deb atagani bejiz emas [5, s. 40–50].

Aftidan, zamonaviy tilshunoslikda kontseptsiyaning mohiyatini tushunishning kamida oltita asosiy yondashuvini va uning boshqa tegishli hodisalar bilan bog'liqligini ajratib ko'rsatish mumkin.

Kognitiv tadqiqotlar. Kognitiv hodisa sifatidagi kontseptsiya "ongimizning aqliy yoki psixik resurslarining birligi va inson bilimi va tajribasini aks ettiruvchi axborot tuzilmasi; xotiraning operativ mazmun birligi, aqliy leksika, kontseptual tizim va miya tili (lingua mentalis), inson psixikasida aks ettirilgan dunyoning butun tasviri [10, s. 90]. Ushbu atama kognitivistlarga aqliy lug'atning ko'plab turli birliklarini shaxsning fikrlash jarayonlarida harakat qiladigan va tajriba mazmunini aks ettiruvchi ma'nolar g'oyasiga mos keladigan ma'lum bir umumiy tushuncha bilan birlashtirish uchun kerak edi. Bilim- insonning barcha faoliyati natijalarining mazmuni va dunyoni bilish jarayonlarining ba'zi bir "kvantallari" ko'rinishidagi bilim (E. S. Kubryakova). Shuni alohida ta'kidlash kerakki, zamonaviy kognitiv fan nuqtai nazaridan, ba'zi tushunchalar lingvistik "bog'lanish" ga ega, boshqa tushunchalar esa psixikada maxsus ruhiy noverbal tasvirlar: aqliy rasmlar, tasvirlar, gestallar, sxemalar orqali mujassamlanadi.

Kognitiv va lingvistik nuqtai nazarlarni uyg'unlashtirishga urinish A.P.Babushkinning diqqatga sazovor asarida keltirilgan bo'lib, u kontseptsiyani "haqiqiy yoki ideal dunyo mavzusini aks ettiruvchi va milliy xotirada saqlanadigan jamoaviy ongning diskret, mazmunli birligi" deb tushunadi. Shu bilan birga, kontseptsiyaning aqliy tasvir sifatidagi asosiy vazifasi, Babushkinning fikricha, narsalarni o'zaro bog'lash va turkumlashtirish usulidir. Rasmiy ravishda, olim o'z tadqiqotida aqliy rasm, gestalt, insight, kadr, skript kabi kognitiv tushunchalardan ham foydalanadi, lekin umuman olganda, uning ishini kognitiv yo'nalishda emas, balki ko'proq lingvistik tarzda yozilgan deb e'tirof etish kerak.

Psixolingvistika. Psixolingvist uchun kontseptsiya - bu "individning kognitiv va kommunikativ faoliyatida o'z-o'zidan ishlaydigan, insonning aqliy hayoti qonunlariga bo'ysunadigan va natijada dinamik xarakterdagi asosiy pertseptiv-kognitiv-affektiv shakllanishdir. Tilshunoslik nazariyasi nuqtai nazaridan ilmiy tavsif mahsuloti sifatida tushuncha va ma'nolardan farq qiluvchi parametrlar soni bilan bog'liq" [6, p. 39]. Shunday qilib, psixolingvistik tushunishda kontseptsiyaning asosi nafaqat kontseptual mazmun (kognitiv va lingvofalsafiy yondashuvlar doirasidagi kabi), balki aniq majoziy (vizual, eshitish) majmui bo'lgan bilimlar blokidir. , ta'm va boshqalar) inson psixikasidagi

elementlardir.

Ushbu yondashuvga muvofiq, masalan, R. M. Frumkina ishlaydi, u uchun "kontsepsiya atamasi qulaydir, chunki bu so'z bizni nazarda tutgan voqelikni ta'kidlab, mantiqda qabul qilingan tushuncha atamasidan abstrakt qilish imkonini beradi" [17]. , p. 45]. Mantiqiy boshidan abstraktsiyaning bunday turi olimga birinchi navbatda psixolingvistik tajribalar natijasida olingan lingvistik materialni tahlil qilishda tushunchalarning leksik yoki semantik rejalarini emas, balki respondentlarning his-tuyg'ularini, ularning aksiologik ko'lamini hisobga olish imkonini beradi. va ma'lum bir tushuncha bilan bog'liq uyushmalar.

Bunday holda, "konseptosfera" atamasi psixolingvistlar nuqtai nazaridan til tizimini emas, balki shaxsning ruhiy dunyosini ifodalovchi o'ziga xos mazmunga ega bo'ladi: tafakkurning axborot bazasini ifodalovchi ongda" (A. A. Zalevskaya).

Lingvistik yondashuv. A.Vejbiskoyning hozirgi klassik asarlaridan keyin sof lingvistik asarlarda tushuncha ko'pincha "Ideal" olamining ma'lum bir obykti sifatida tushuniladi, bu insonning "Haqiqat" dunyosi haqidagi ma'lum madaniy shartli g'oyalari aks ettiradi. Shu bilan birga, kontsepsiya mazmuni sodda kontsepsiyaning mazmunini o'z ichiga oladi, lekin u bilan tugamaydi, chunki u ushbu kontsepsiyaning pragmatik va assotsiativ elementlarining butun majmuasini qamrab oladi, uning verbalizatorlarining muvofiqligida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, sof lingvistik tadqiqotlarda tushuncha bir tur sifatida namoyon bo'ladi *ma'lum bir nomning assotsiativ maydonini ifodalovchi*, lekin unga teng bo'lmagan konstruktivdir. "Tushuncha nomning paradigmatic modeli bo'lib, uning mazmunining mantiqiy tuzilishini ham, submantiqiy tuzilishini ham o'z ichiga oladi. Bu tuzilmalar mos ravishda ismning ham erkin mosligidan, ham erkin bo'lmaganidan, ya'ni matnlarda qayd etilgan ismning sintagmatik munosabatlaridan kelib chiqadi» [18, s. 314].

Bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan kontseptual va semantik tekislikdagi hodisalarning o'ziga xos emasligi g'oyasi rus tilshunosligida mustahkam o'rnashgan. Til belgilarining ma'nolari tilning semantik makonining birliklari bo'lib, har biri tushunchaning ma'lum xususiyatlarini ifodalovchi, lekin butun tushunchani emas, balki semantik xususiyatlar to'plamidir. Bundan tashqari, hatto ko'pgina lisoniy belgilar - tushunchani ob'ektivlashtiruvchi verbalizatorlarning semantik tahlili natijasida olingan xususiyatlarning butun majmui ham tushuncha mazmunini to'liq ifodalamaydi, chunki fikr dunyosi til tizimida hech qachon to'liq ifodasini topmaydi. p. 38].

Lingvistik va falsafiy yondashuv. N. D. Arutyunova va SSSR Fanlar akademiyasi Tilshunoslik institutining "Tabiiy tilning mantiqiy tahlili" guruhi "tushuncha" atamasini "(dunyoqarash) tushunchasi" atamasi bilan sinonim sifatida ishlatib, amalda ularni ajratmasdan va bir-birining o'rnini bosuvchi deb ta'riflamaydi. . Mantiqiy nuqtai nazardan, tadqiqot individual va jamoaviy (psixolingvistik yoki lingvokulturologik yondashuvlar doirasidagi kabi) emas, balki ilmiy va "sodda" bilimlarni qarama-qarshi qo'yadi. Tushunchalar inson va dunyo o'rtasida oraliq bo'lgan o'ziga xos madaniy qatlamni tashkil etishini hisobga olib, tadqiqotchilar turli davrlar va xalqlar matnlaridan asosiy madaniy tushunchalarni tashqi kuzatuvchi nuqtai nazaridan tahlil qiladilar. Ushbu guruh vakillari mafkuraviy tushunchalarni (masalan, *haqiqat, yolg'on, me'yor, bilim* va boshqalar) "falsafiy va axloqiy atamalarning kundalik analoglari" deb ta'riflaydilar va o'rganadilar, zamonaviy tilning keng lug'at qatlamini tashkil etadilar. "insonning amaliy falsafasi"ni aks ettiradi. Mafkuraviy tushunchalar sifatidagi tushunchalar falsafiy atamalardan "hayotning real mexanizmlari bilan doimiy aloqada bo'lishi" bilan ajralib turadi. [12, b. 3–4].

ADABIYOTLAR

1. *Askol'dov (Alekseev) SA i slovo tushunchasi // Russkaya slovesnost'. From teorii slovesnosti k strukture matn: Antologiya / Pod obssh. qizil. VP Neroznaka. M.: Akademiya, 1997. S. 267–279.*
2. *Babushkin AP Tipy konceptov v leksiko-frazeologicheskoy semantike jazyka. Voronej: Izd-vo VGU, 1996. 104 s.*

3. *Boldirev NN* Konseptual prostranstvo kognitivnoj lingvistiki // Voprosy kognitivnoj lingvistiki. 2004. No 1. S. 18–36.
4. *Vorkachev SG* Metodologicheskie osnovanija lingvokonceptologii // Teoreticheskaja i prikladnaja lingvistika. Vyp. 3: Aspekty metakommunikativnoj dejatel'nosti. Voronej: Izd-vo VGU, 2002. S. 79–95.
5. Fayzullayeva M.B. O'tkir Hoshimov asarlarida "ona" va "ayol" obrazlari talqini. "Экономика и социум" №6(109) 2023